

JÓZSEFVÁROSI ZSIDÓ ELLENÁLLÁS

A D L E R T A M Á S

„Az utcán járkáltak fegyverrel, nem szaroztak. Ha valahol vész volt, abban a pillanatban lőttek. Ezek ilyen vagány zsidók voltak. Sokakat hazavágtak és lerendeztek.”

Müller Tamás (1936–2016)

1944. október 15-e hazánk legdrámaibb napjainak egyike volt. Dél előtt még úgy tűnt, az ország kiugrik a háborúból, ám órákkal később kiderült: Horthy Miklós kísérletét megpuccsolták. Szálasi Ferenc német segítséggel még aznap átvette a hatalmat, csaknem fél évvel meghosszabbítva az ország háborúban való részvételét, további szenvedést okozva a nemzetnek. Ebben a felfordulásban került sor a vészkorszak egy kissé ködbe vesző, háttérbe szoruló és máig zavaros momentumára, a Külső-Józsefváros néhány utcájában történő spontán zsidó ellenállási akciókra és a pogromra, mely utóbbi tulajdonképpen a nyilas rémuralom „bemutatkozása” is volt. Tekintettel a körülményekre, zsidók, illetve antifasiszták által szervezett komoly és jelentős ellenállásra nem volt lehetőség az 1944. március 19-i német megszállást követően. A vidéki zsidóság nagy része már nyár közepén elpusztult, a fővárosban élő sorstársaiknak pedig június közepétől az Európa-szerte unikális megoldásnak tekintett úgynevezett „csillagos házakba” kellett költözniük, amelyekben a többség egészen a decemberi gettó felállításáig élt. A férfiak többsége ebben az időszakban munkaszolgálatos volt, így az ellenállás jellemző módjait leginkább a cionista kötődésű fiatalokhoz vagy éppen gyerekekhez köthetjük. Egy részük már a német bevonulás kezdetétől igen aktívan részt vett a különböző mentési akciókban, tevékenységük pedig csak fokozódott az ősz folyamán.

NYILASNAK BEÖLTÖZÖTT ZSIDÓK

A magyar cionista ellenállás főbb mozzanatai – történetek és visszaemlékezések évtizedekkel ezelőtti feldolgozása által – a közvélemény előtt már régóta ismertek: tevékenységüket leginkább személyi iratok, véd- és menlevelek kibocsátása és hamisítása, gyerekek mentése és élelmiszer beszerzése jelentette. Számos visszaemlékezés és írásos anyag fennmaradása ellenére ugyanakkor meglepően keveset tud a hazai közvélemény azokról a különleges akciókról, amelyek során zsidó fiatalok nyilas egyenruhához jutva, „álruhában” mentették sorstársaikat; továbbá az is elsikkad, hogy Külső-Józsefváros egyik legmeghatározóbb csomópontjának, a Teleki téri piacnak ebben kulcsszerep jutott.

A legtöbb beszámoló arról tanúskodik, hogy ezek a mentési stratégiák sokszor még az érintett lakosság előtt is teljes titokban, a beavatásuk és bevonásuk nélkül zajlott. Általánosságban elmondható, hogy ezek az akciók a cionista ifjúsági szervezeteknek, azon belül is leginkább a Hasomer Hacairnak köszönhetőek, akik szervezett keretek között, teljes illegálitásban végezték dolgukat.

David Gur (Grósz Endre), aki aktív és meghatározó szereplője volt a cionista ifjúsági mozgalom irathamisítási tevékenységének, egy közel harminc évvel

Üldözöttek – Magyar pár
Dávid-csillaggal a Ráday utca
Kálvin téri torkolatánál,
1945 elején
(Fortepan)

ezelőtt vele készült interjúban részletesen beszámolt az ilyen típusú akciók motivációjáról. „Az egyik kiegészítő karhatalmi alakulat tagjának álcáztam magam, és afféle félkatonai mezbe bújtam. Vagyis volt leventesapkám, katonasapkám, bőrkabátom, szíjam és rajta egy revolver. Azt [az Árpád-sávós nyilaskeresztes karszalagot] csak néha viseltem. [...] Ezt akkoriban nem gondoltuk vakmerőségnek. Értse meg, ez volt az egyetlen módja annak, hogy az ember életben maradjon! Azt, hogy egy zsidó fiú nyilasnak öltözik, egyszerűen nem tudták elképzelni. Sem a magyar, sem a német hatóságok.”¹

Asher Cohen 2002-ben kiadott könyvéből a ruhák beszerzésének módja is kiderül. Ebből a visszaemlékezésből kiderül, hogy a Teleki téri piac a hamis ruhák beszerzésének egyik ismert helyszíne volt. „[Reich Cvi] a legelső naptól kezdve ugyancsak nyilaskeresztes egyenruhában működött. Az iratait még nyáron szerezte, amikor mint munkaszolgálatost a rendőrség iratcsomagok pakolására fogta, amelyeket az egyik nyilaskeresztes irodából koboztak el. Megragadta az alkalmat és néhány eredeti igazolványt az inge alá rejtett, majd gyűjteményét üres nyomtatványokkal és egy pecséttel is kiegészítette. [...] Minden egyéb felszerelés, beleértve a párt jelképes zöld ingét is, könnyen beszerezhető volt a Teleki téri ócskapiacra” – áll az egyik visszaemlékezésben.² Egy másik forrás szerint „az volt az elv, hogy amit lehet, azt legális, kockázatmentes úton teremtsük elő, de ha nincs más választásunk, lophatunk is nyomtatványokat, vagy vásárolhatunk pénzért hamis iratokat a Teleki téri ócskapiacra, ahol akkoriban majdnem nyíltan folyt az iratárusítás.”³ Bár a hamisítással kapcsolatos procedúra nem képezi írásom tárgyát, annyit az érdekesség kedvéért

1 BENEDEK István Gábor – VÁMOS György: *Tépd le a sárga csillagot!* Pallas, Budapest, 1990, 79.

2 ASHER COHEN: *A haluc ellenállás Magyarországon, 1942–1944*, ford. JUHÁSZ Borbála, Balassi, Budapest, 2002, 131.

3 GYÖRI György: *Megmeneküléseim*, Budapesti Műhely, Budapest, 2014³, 115.

mindenképpen szeretnék megjegyezni, hogy több visszaemlékező szerint is az alapiratnak, vagyis a születési anyakönyvi kivonatnak a legális beszerzése nem volt igazán kockázatos, de a hamisítás és terjesztés már annál inkább. A mérsekeltnek tűnő kockázat az egyenruhával való a megtévesztésre is érvényes: „nem kellett nyilas egyenruha, elég volt egy karszalag, illetve voltak vasutas barátaink, tőlük kaptunk MÁV-uniformist. És arra húztuk a karszalagot. Mások leventeöltözékben jártak, ugyancsak Árpád-sávós vagy nyilaskeresztes karszalaggal.”⁴

A Cvi Erezzel készült beszélgetésből az derül ki és válik világossá, hogy ezek a fiatalok városi gerillaakciókat hajtottak végre: „Nyilas uniformisba és különböző karhatalmi és katonai egyenruhába öltözött zsidó fiatalok igazoltatták a nyilas őrzőjáratokat, álnyilasok igazoltatták a valódi nyilasokat, akik kivégezni vittek zsidókat a Duna-partra, és elintézték őket. Nyolc-tíz ilyen akciót lehetett felderíteni.”⁵ Egy hölgy húszévesen maga is átélt egy ilyen akciót október 15-én, amikor a csillagos házakból a Városi Színház (ma Erkel Színház) elé kiterelt zsidók közül többeket hazaengedtek: „egy ilyen nagypofájú nyilas [...] erősködött és mondta: »Neked van gyereked, én láttam!« Hát az úgy volt nyilas, mint én... azt mondta: »Na, jöjjenek, majd én magukat hazakísérem!« Összeállt két-három nyilassal, akik ugyanúgy voltak nyilasok, mint ő. Ezek valami ellenállók voltak és hazakísértek minket. De nemcsak hogy hazakísértek minket, hanem be is csöngettek. Akkor már ugye rátettek a sárga csillagos házakra egy nagy fehér karikát és azt áthúzták. Szóval, hogy ki van ürítve a ház, hogy zsidómentes.”⁶

Több olyan visszaemlékezésről is tudunk, amelyben a nyilas egyenruhába öltözött zsidó fiúk szinte az utolsó pillanatban érkeztek és valószínűleg a kivégzéstől mentettek meg embereket. Az egyik beszélgetőtársunk szerint az egyik ilyen fiú még a gyalogmenet elindulása előtt ért oda társaival a Népszínház utcai csillagos házak elé, „és azt mondta: »Na, nyilas testvérek, ti már épp eleget dolgoztatok ezekkel a bűdös zsidókkal, majd én elintézem őket, majd én viszem őket tovább!« És akkor valahogy a szerencse úgy hozta, hogy ezek fáradtabbak vagy fiatalabbak voltak, és ő vette át ennek a csoportnak a vezetését és ezek a nyilas gyerekek pedig átadták neki. [...] Aztán mondta, hogy szép lassan mindig páran lépjenek le: menjenek el ketten, hárman, négyen, és akkor így szépen eljutottak talán a Rákóczi útig. Onnan mindenki szépen visszajött és próbáltak bujkálni tovább.”⁷ Ugyanerről a fiatalemberről egy másik interjúalany merészebb dolgokat is állított. A visszaemlékező állítása szerint ugyanis „összeálltak, leállították a nyilasokat, akik kísérték egy csomó zsidót kivégezni. »Várjatok testvérek, ti álljatok ide!« Mikor odaálltak, egyszerűen lekaszálták őket.

A kísérő őrséget a Mikiék egyszerűen agyonlőtték. Ezt egy párszor eljátszották. A nyilasok meg nem tudták előre, meglepődtek. Nem tudták, hogy mi van. Ez az ostrom előtt volt. [...] Honnan volt ruhájuk? Téglá. A nyilas kapott egyet téglával és elvették a ruháját. Az utcán járkáltak fegyverrel, nem szaroztak. Ha valahol vész volt, abban a pillanatban lőttek. Ezek ilyen vagány zsidók voltak. Sokakat hazavágtak és lerendeztek.”⁸ Egy másik visszaemlékező szerint is „volt néhány zsidó, akik jártak nyilas ruhában, nem tudom miket csináltak, talán ellenállást. Tudom, hogy ők is gyilkolták a nyilasokat. Az egyiket úgy hívták, hogy Hartmann, de hogy milyen Hartmann, arra nem emlékszem. Ő is Teleki téri srác volt. [...] Valószínű, vagyis lehet, hogy csak mesebeszéd, hogy lelőttek nyilasokat és behúzták őket a kapu alá. Azt láttam ugyan, hogy fegyver volt nála, de arról csak hallottam, hogy le is lőttek nyilasokat, és rájuk tettek egy megtévesztő papírt azzal a szöveggel, hogy »Így jár a zsidó, aki nyilasnak adja ki magát!«”⁹

Ezen a ponton fontosnak érzem megjegyezni, hogy az iménti beszámolókat fenntartásokkal érdemes kezelnünk, tekintettel arra, hogy ezeket a radikális

városi gerillaakciókat hajtottak végre

4 BENEDEK-VÁMOS, I. m., 103.

5 Uo., 40.

6 Interjú Szántó Györgyné Tarnovszki Évával, 2013, leirat, A 20. század hangja Archivum és Kutatóműhely (MTA TK Szociológiai Intézet) [a továbbiakban: A 20. század hangja], 6–7.

7 Interjú Streit Sándorral, 2. rész, 2013, leirat, A 20. század hangja, 3.

8 Interjú Müller Tamással, 2013, leirat, A 20. század hangja, 11, 18.

9 Interjú Kohen Nikolasszal, 1. rész, 2013, leirat, A 20. század hangja, 11.

akciókat nem támasztják alá egyéb források, továbbá ezek az akciók távol esnek attól az általánosan bevett cionista ellenállói stratégiától, amely a túlélést és a védekezést tartja szem előtt az aktív támadással szemben.

Érdemes kiemelni a gyermekotthonok szerepét is, amelyeket szintén a nyilas, illetve az egyéb militáris egyenruhába öltözött zsidó fiatalok őriztek, egészen a háború végéig. Ugyancsak Asher Cohen könyvéből derül ki, hogy ezekhez a fiatalokhoz sok esetben az ellenállási mozgalom nem zsidó tagjai is csatlakoztak. A különböző konspirációs tevékenységeknek köszönhetően ezeket az otthonokat sikerült megóvni a nyilas egységek behatolásától és attól, hogy a gyerekeket a gettóba vigyék. A Nemzetközi Vöröskereszt központi irodája ugyancsak kulcsfontosságú szerepet töltött be az egyes otthonokkal való kapcsolattartásban és a hatékony, de titkos kommunikációban.¹⁰

Összefoglalóan elmondható, hogy a fiatal cionisták illegálisan szervezett mentési akcióinak keretében közel 15 ezer fiatal sikerült átszöktetni Romániába, emellett több tízezer zsidónak adtak hamis papírokat – közel 250 ezer hamis dokumentumot (védőútleveleket, véd- és menleveleket¹¹) legyártva s a gyermekotthonok felállításával ötezer kisgyereket mentettek meg a szinte biztos haláltól. Figyelembe véve a többi megszállt ország különböző ellenállási mozgalmait, ez a tevékenység kiemelkedő teljesítményről árulkodik.¹²

A következő részben olyan történeteket, visszaemlékezéseket és iratanyagokat fogok bemutatni, amelyek bizonyítják, hogy a mentéseken kívül fegyveres ellenállásra is sor került, több szálon kötődve a főváros VIII. kerületéhez.

„KIS VARSÓ” – RÖVID ÁTTEKINTÉS

A budapesti ellenállás egyik leghomályosabb momentumának tűnnek azok az események, amelyek 1944. október 15–17. között zajlottak a Népszínház utca és a Teleki tér közötti szakaszon, valamint a környék többi házában. Máig nem teljesen tisztázott, hogy pontosan honnan származik a „Kis Varsó” elnevezés, de valószínűleg az 1943 tavaszán lezajló varsói gettófelkelésre utal. Bár bizonyos láncszemek továbbra is hiányoznak ahhoz, hogy teljes összefüggésében, hiánytalanul láthassuk a történeteket, az alábbiakban mégis igyekszem bemutatni a jelenleg rendelkezésre álló azon információkat, amelyek lehetővé teszik, hogy bizonyos részleteket tisztázzunk, és új megvilágításba helyezzük az eseményeket.

A lövöldözésre utaló egyik legfontosabb írásos bizonyíték egy 1944. december 7-i rendőrségi jegyzőkönyv: „Október 16-án délután a VIII. ker[ületi]. Teleki-tér és Népszínház-utca környékén zsidók lövöldöztek. Emiatt német SS-katonák és felfegyverzett nyilas párttagok a zsidó házakat tűz alá vették. Több ágyúlovás is történt német páncélos gépkocsiról.”¹³ Pelle János történész szintén hivatkozik egy 1966-ban megjelent *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen* című, az antifasiszta akciókat dokumentáló könyv beszámolójára: „Kimenő rádiótávíratok 20. sz. Sztrókácsnak és Rákosinak. Egy szemtanú elmondta, hogy Budapesten október 15., 16., 17-én harcok folytak. A szemtanú 18-án reggel jött el a központból. A harcok főként a VIII. kerületben: Népszínház utcában, Bezerédi utcában, József utcában, Nagyfuváros utcában, Teleki téren voltak észlelhetők. A harcokban részt

vettek polgári ruhába öltözött katonák, számos zsidó, aki levette magáról a megkülönböztető jelzést. A nyilaskeresztesek azt mondták, hogy minden házban ellenség van. Az összekötőm elutazott a központba. Nógrádi”.¹⁴ Randolph L. Braham, a magyar holokauszt történetének talán legismertebb kutatója

” a mentéseken kívül fegyveres ellenállásra is sor került, több szálon kötődve a főváros VIII. kerületéhez

10 ASHER: *I. m.*

11 Vö. <<http://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/vedoutlevel-schutzpass>>.

12 David GUR: *Együtt az ár ellen*, Pesti Kalligram, Budapest, 2015, 16.

13 Budapest Főváros Levéltára [a továbbiakban: BFL], VI.13. b. 155. kisdoboz, Fegyelmi iratok (1501–1841), 1944.

14 PELLE János: *Királytigriek a Józsefvárosban*, BBC History 2017. október, 84.

A népirtás politikája – A Holocaust Magyarországon című könyvének második kötetében két helyen is megemlíti a Népszínház utca 31-et és a Teleki tér 4-et: „A nyilas bandák különböző típusú fegyverekkel, köztük géppisztolyokkal és kézigranátokkal több száz zsidót mészároltak le a csillagos házakban és a munkaszolgálatos alakulatoknál az október 15-ről 16-ra virradó éjjel. Egyik ürügyük az volt, hogy néhány fegyverhez jutott munkaszolgálatos néhány órával korábban a Népszínház utca 31-ben és a Teleki tér 4-ben ellenállást tanúsított.”¹⁵

Braham egy különösen érdekes eseményre is felhívja az olvasó figyelmét: szeptember közepén kezdődtek el ugyanis az első lépések annak az ellenállási stratégiának a kidolgozásában, amely végül a tragikusan végződő kiugrási kísérletbe torkollott. Ennek lényege az volt, hogy a Zsidó Tanács vezetői nagyjából 120 ezer munkaszolgálatost bocsátanak a németellenes Magyar Front rendelkezésére, akiket a szervezet azonnal fel is fegyverezne. Szeptember végén ifj. Pallavicini György és Pálffy József grófok jóváhagyásával Gergely György, a Zsidó Tanács vezetője felkereste a tervvel Lázár Károly tábornokot, a testőrség parancsnokát. A munkaszolgálatosokból álló századok listája el is készült, október 15-én pedig még abban a tudatban voltak a beavatottak, hogy másnap a laktanyákban szétesztásra kerülnek a fegyverek. Pallaviciniék kérésére Gergely György révén még egy kiáltvány is született, amelyet futárok vittek volna ki a laktanyákba. Azonban mindenki meglepetésére a kormányzó nem az eredetileg gondolt október 18-án, hanem még aznap bejelentette az ország fegyverszüneti kérelmét. Ennek ellenére néhány felfegyverzett munkaszolgálatos az említett két helyen „elbarikádozta magát, és fölvette a harcot a nyilasokkal. Az elkerülhetetlenül tragikus kimenetelű küzdelemben a német csapatok támogatását élvező nyilasok megsemmisítették a munkaszolgálatos ellenállókat. A zsidó ellenállásnak ezt az epizódját a nyilasok később ürügyül használták a fővárosi zsidóság elleni irtó hadjárat megindítására.”¹⁶

Az eseményekről a korabeli nyilas sajtó is beszámolt néhány nappal később, igaz, csak áttételesen, konkrét helyszínek megjelölése nélkül, a bosszú és a megtorlás jogosságának kontextusában. 1944. október 21-én a *Harc* című szélsőjobboldali lapban Bosnyák Zoltán tett utalásokat a zsidók ellenállásáról, amelyet meg kell bosszulni: „aki látta az eltorzult vonásukat az arcukon, aki szemtanúja lehetett a városzerte itt-ott jelentkező fegyveres támadásoknak, aki láthatta miképpen támadták meg orvul, hogyan lőttek le zsidó házakból gyanútlan, védtelen embereket, azoknak nem lehetett semmi kétsége afelől, hogy mi történt volna itt, ha tényleg felülkerekedtek volna”.¹⁷ Heltai Jenő 2018-ban megjelent naplójegyzetei ugyancsak tartalmaznak egy nagyon rövid, mindössze kétmondatos utalást az eseményekről: „A zsidó házakban rémes dolgok történnek. Egy Népszínház utcai háznak lakói védekeztek, kilóttek az ablakból, kétségbeesett emberek az ablakon kiugrottak.”¹⁸ Moldova György által 1981-ben írt *Szent Imre induló* című szépirodalmi műve szintén kitér az eseményekre, amely valós élményekre támaszkodik: „Sötétedés után Bonifert mégis újra beszökött a városba, beszámolt róla, hogy a Tisza Kálmán tér és a Teleki

Köszönetnyilvánítás

A kutatás 2012 decemberében indult „Teleki’44” néven a Gläser Jakab Emlékalapítvány önkénteseinek közreműködésével. A projekt az uniós „Aktív európai megemlékezés”, majd a „Civil Alap” programok pályázati támogatásával és az MTA 20. század Hangja Archívum és Kutatóműhely segítségével valósulhatott meg.

Külön köszönettel tartozom Mayer Andrásnak és Mayer Gábornak, a Gläser Jakab Emlékalapítvány vezetőinek, hogy sor kerülhetett a kutatásra, valamint Fris E. Kata kutatótársamnak, akinek a segítségével nélkül ez a tanulmány nem készült volna el.

A kutatásban nyújtott szakmai támogatásért hálás köszönettel tartozom Szécsényi András történésznek, Kovács Évának, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete tudományos tanácsadójának, a 20. század Hangja Archívum és Kutatóműhely vezetőjének, Lelovics Melindának, a Gläser Jakab Emlékalapítvány munkatársának, Polyacskó Orsolya szociológusnak, az Amerikai Egyesült Államok Holocaust Emlékközpontjának (United States Holocaust Memorial Museum), Számvéber Norbert alezre-desnek, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár vezetőjének és Veszprémy László Bernát történésznek.

Végül, de nem utolsósorban annak a 65 interjúalanyunk tartozom a legnagyobb köszönettel, akik évtizedekkel az események után is elmesélték nekünk életük egyik legfontosabb időszakát. Sokan már nincsenek közöttünk. *Emlékiükből fakadjon áldás!*

15 Randolph L. BRAHAM: *A népirtás politikája – A Holocaust Magyarországon*, II., ford. ZALA Tamás és mások, Belvárosi, Budapest, 1997, (2. átdolg. kiad.) 909.

16 *Uo.*, 1088.

17 BOSNYÁK Zoltán: *Leszámolunk*, *Harc* 1944. október 21.

18 HELTAI Jenő: *Négy fal között – Naplójegyzetek 1944–1945*, s. a. r., szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Magvető, Budapest, 2018, 322.

tér tele van sárga csillagos holttestekkel, bosszúból végezték ki őket a munkaszolgálatosok előző napi támadásáért. A megtorlás még mindig tart. Bonifert látta, hogy a nyilasok összeszedték a környékbeli csillagos házak lakóit, és a Nagy-
atády Szabó utcai Cyklop-garázs felé terelik őket.”¹⁹

Tekintettel arra, hogy a főváros egyéb pontjain is már koncentráltan voltak jelen zsidó lakosok, felmerülhet a kérdés: miért éppen itt robbant ki ellenállási kísérlet? Választ Komoróczy Géának a magyar zsidóság történetét összefoglaló, átfogó művéből nyerhetünk. A szerző szerint ezen a környéken az átlagosnál valamivel több fiatal cionista ellenálló bujkált már a német bevonulást megelőzően is, továbbá 1943-tól kezdve itt már működtek kisebb-nagyobb embercsempész-hálózatok. Továbbá érdemes figyelembe venni egy harmadik szempontot is: október 16-án nyilaskeresztes osztagok razziaztak a Teleki téren annak érdekében, hogy kiszűrjék a nem magyarországi zsidó menekülteket. A téren és annak környékén (Lujza utca, Magdolna utca) komoly átvizsgálásokra került sor, ami Komoróczy szerint végül munkaszolgálatosok és cionista fiatalok fegyveres ellenálláshoz vezetett.²⁰ Cvi Erez a visszaemlékezésében ugyancsak azt állítja, hogy lengyel cionisták ragadtak fegyvert, bár ezt a tényt más forrás nem támasztja alá: „A Katona József utcában és a Kazinczy utcában nem lehetett partizánharcot folytatni. Mert nem volt háttér, terep a tűzpárbaj utáni meneküléshez. Előfordult egyetlen példánélküli eset. Magyarországra menekült fiatal cionisták elvesztették az önuralmukat 1944. október 16-án, és lengyel szociáldemokratáktól kapott fegyverekkel rálóttak a Teleki téren a vonuló nyilasokra.

a legtöbb visszaemlékező
csak évtizedekkel
később tudta meg,
hogy a környéken
történt valami

És akkor nyilasok és a németek Tigris páncélosokkal tértek vissza. Magyarországon nem volt kihez csatlakozni, és nem lehetett használni a Teleki téren nehéz pénzen megvásárolni 15 vagy 20 pisztolyt.”²¹ De hogy mennyire hihetetlenek és életszerűtlenek tűnnek az események még az ott élő és érintett interjúalanyok számára is, azt ugyancsak a fenti visszaemlékező illusztrálja a legjobban: „Stöckler, Stern és a többiek sem feltételezték, hogy egy zsidó a Teleki téren fegyvert vásárol, ez az egész gondolkodásukon kívül esett.”²² Egy másik beszélgetőtárs, aki az események idején ugyancsak a környéken volt, már

kevésbé volt meglepve: „a Teleki tériek különben is harcosak voltak, képesek voltak ellenállni. Ezt október 15-én hallottuk, amikor lövöldöztek. Akkor jött valaki és mondta, hogy a Teleki tériek lövöldöznek.”²³

Általánosságban egyébként elmondható, hogy a legtöbb visszaemlékező csak évtizedekkel később tudta meg, hogy a környéken történt valami, hiszen igyekeztek titokban tartani az eseményeket, melyek utólag feledésbe és homályba is merültek. Tipikusnak mondható az alábbi visszaemlékezés: „Én nem hallottam, csak most olvastam. Nemrég olvastam ezekről. [...] Fogalmunk sem volt erről. Kis Varsónak hívják, azért hívják így ezt a részt, mert itt volt állítólag felkelés, vagy valami ellenállás egyáltalán. Akkor egyáltalán nem hallottam róla, most olvastam róla. A háború után senki nem beszélt arról, hogy mi történt '44-ben. Ez nekem a mai napig is egy fekete pont.”²⁴

Vegyük sorra azokat a helyszíneket, amelyek legalább említés szintjén felmerültek a visszaemlékezések és iratanyagok alapján.

NÉPSZÍNHÁZ UTCA 47.

Kutatásunk során találtunk rá Ungváry Krisztián írására, amelyben feldolgozta Szennik György életének egy kevésbé ismert szakaszát. Ebből kiderül, hogy a híres festő és grafikus ezekben a napokban SS-századosi egyenruhában

19 MOLDOVA György: *A Szent Imre induló – Elhúzódoó szüzesség*, Digitális Irodalmi Akadémia (PIM), Budapest, 2011, 68.

20 KOMORÓCZY, Géza: *A zsidók története Magyarországon*, II., Pesti Kalligram, Budapest, 2012.

21 BENEDEK-VÁMOS: *I. m.*, 34.

22 *Uo.*, 37.

23 Interjú Sugár Rózsával, 2013, leirat, A 20. század hangja, 18.

24 Interjú László Verával, 2013, leirat, A 20. század hangja, 22.

működött közre a frissen hatalomra kerülő nyilas egységek tevékenységében, többek között a Népszínház utca 47. számú házban tartott razziában.²⁵ Az említett személy háború utáni népbírói tárgyalásán az akkori házparancsnokot is kihallgatták, aki viszont cáfolta a kilövés tényét. Szennik György a vallomásaiban így emlékezett az eseményekre: „A Népszínház utca 47. szám előtt nagy csoportosulás volt. Körülbelül 20 halálfejes karszalagos és egy tűzoltó felügyelő állt a jelzett ház előtt. Kérdésemre előadta a felügyelő, hogy a házból kilóttak és közülünk három embert lelőttek.”²⁶

Érdeemes továbbá a Bolhóy Imre SS-százados népbírói peranyagát feldolgozó Forczek Ákos munkájára is hivatkozni. A vádlott a vallomásaiban elismeri, hogy komoly visszaéléseket követtek el a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség (KABSZ) osztagai „például a Teleki téri »nagy fegyveres atrocitás« alkalmával (amelynek a beavatkozásra kényszerülő német erők vetettek véget). Avagy a Népszínház utca 47-es számú lakóházához kivezényelve, ahonnan – ez akkor nagy felzúdulást váltott ki – állítólag kilóttak a zsidók: Halálfejesek hurcolták el őket is (SS-egyenruhában, mintegy húszan, illetve egy közülük keveredett tűzoltó).”²⁷

Erős a gyanúm, hogy a házban nem került sor valódi ellenállásra, illetve az épület ablakaiból sem lóttek ki az utcafrontra.

NÉPSZÍNHÁZ UTCA 46., KUN UTCA 12. ÉS AZ OTI-HÁZAK

1947. november 8-án az *Új Élet* című újságban jelent meg Balázs József visszaemlékezése, amelyben arról számol be, hogy három évvel korábban, október 17-én reggel összecsapások kezdődtek a Népszínház utca 46., 59. és a Kun utca 12., valamint a mai II. János Pál Pápa tér 15. (OTI-házak) alatti házaknál. A szerző szerint az utóbbi házból baloldali ellenállók lóttek ki az ablakból egy arra járó nyilas osztagra, délután pedig német Tigris tankok jelentek meg a környéken és hajtottak végre tömeges kivégzést a Népszínház utca 59-ben. „1944. október hó 17-én reggel 9 óra felé óriási puskaropogás zaja töltötte be a Népszínház utca és a Teleki-tér vidékét. Egymásután dobálták ki minden élelem nélkül a ház lakóit. Míg azonban a Teleki-téren fegyverhasználat nélkül folyt le a kiürítés, a Népszínház-utca 46., 59. és Kun-u. 12. sz[számú]. házakban sok vér folyt. Tigris tankok voltak felállítva és tüzeltek a házakra és a Kun-utca kapui alól civil emberek puskával a kezükben tüzeltek a tér irányába. [...] Végre az egyik házfelügyelő titkon tudtunkra adta, hogy azért folyik a harc, mert ezekből a megtámadott házakból zsidók fegyverrel lóttek ki az ablakból. [...] Ott álltunk a Tisza Kálmán-tér déli oldalán. A tigris tankok most az OTI-házakat lótték. Jóllehet, köztudomású tény, hogy ezekben a házakban zsidó nem lakott, hanem baloldaliak laktak.”²⁸

A Kun utca 12-ben és az OTI-házaknál történt eseményeket csak egy interjúalanyunk említette, egyéb forrásokat és bizonyítékokat nem találtunk, ezért a fenti írást muszáj fenntartásokkal kezelni.

TELEKI TÉR

A fenti helyszínekkel ellentétben a Teleki téren viszont biztosan történtek akciók, dacára annak, hogy erről a helyszínről egyetlen interjúalany sem tett említést. Sőt: többségük kizártnak tartja, hogy bármi is történt volna a téren.

A korábban már idézett Bolhóy-féle peranyagban a vádlott utal fegyveres összetűzésekre a Teleki téren: „A hatalomátvételt követő néhány nap múlva, amikor a Teleki tér körül volt a nagy fegyveres atrocitás, a mi embereink [a KABSZ-osok] a kerülettől biztosan részt vettek benne. Az előzményeket

25 UNGVÁRY Krisztián: *Antiszemitától a rabbifestőig*, Art Magazin 2013/5., 48–52.

26 Szennik György peranyaga, BFL, XXV. 4a, Fővárosi Bíróság 2625/1963., 108.

27 FORCZEK Ákos: *A II. világháború után felszámolt magyarországi pártok és egyesületek. A Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség*, szakdolgozat, Budapest, 2008, 73.

28 BALÁZS József: *Teleki-téri csata 1944-ben*, Új Élet 1947. november 8., 8.

Csillagos ház
– Zsidóként nyilvántartott
magyarok számára
kijelölt kényszerlakhely,
Katona József utca 28.
(XIII. kerület), 1944
(*Fortepan*)

nem tudom, hogy miből keletkezett, de azt tudom, hogy német katonaság avatkozott bele a harcokba tüzéségi támogatással.”²⁹

Ezt a mozzanatot erősíti a Számvéber Norbert hadtörténész által 2011-ben nyilvánosságra hozott forrás is, amely szerint német Tigris tankok október 17-én a Teleki téren és környékén egy fellángoló fegyveres ellenállás letörésében kulcsszerepet játszottak (a „tigris tankokra” egy későbbi fejezetben még visszatérünk): Guth Zoltán jelenleg az egyetlen – és ezáltal a legfontosabb – szemtanú,

29 Bolhóy Imre peranyaga, BFL, XXV. 2B. Budapesti Néppüvészség adatai, Büntető iratok, 85853/1949., 105.

aki az 1996-ban leírt visszaemlékezésében hosszasan részletezi az eseményeket. Az ekkor 15 éves munkásfiú az Üllői út 60. szám alatti Braun (mai nevén St. Hubertus) likörgyárban dolgozott, és testközelből látta az eseményeket. A szöveg terjedelme miatt csak részleteket közlök a feljegyzéséből: „délután egy német járőrre rálöttek a Teleki tér egyik házából! Egy németet berántottak a kapu alá, lelőtték és kidobták a járdára! Rögtön lezárták a németek a környéket. A háztömböt körülvették és felszólították a bennlévőket – magyar segítséggel –, hogy mindenki jöjjön ki a házból! Persze, senki se jött ki! A vastag bejárati keményfa ajtó zárva! Belelőtték a zárba, de az nem nyílt ki. Akkor a másik ház első emeletéről rájuk lőttek. Újabb halott és több sebesült! [...] A házakban zsidók voltak többségben. Sokakat lelőtték, mások meg fogságba kerültek a végén. Elfogyott a lőszer is. Tehát igaz volt, amit meséltek! Az utca szinte minden közeli háza egy kis erődde volt kiépítve! Még a padlásokról is lőttek. [...] Több házon, de még 200 méterre, az OTI oldalán is – [mivel a] Tigrisek lőtték a házakat gránátokkal – háromméteres lyukak tátongtak a falakban. Több tucatnyi! Rengeg ember harcolt a németek ellen [október] 15–17-ig! A németek meg a Teleki téri fabódék mögül tüzeltek a bennlévőkre. 18-án bementem Alfrédde, mert előző este megjött. Oda vitt, ahol ő is tüzelőállásban volt, egy fabódé sarkánál. Mindenfelé ezerszám a kilőtt töltényhüvelyek! A látvány szörnyű! A bódék is kaptak sok lövést, de ezredannyit se, mint a házak! [...] Sokan kimenekültek a házakból a légópincékbe vágott átjárókon. Azokat később üldözőbe vették. Így lehetett, mert egyszer csak látom, amint éppen a hátsó udvarba megyek, hogy a szemközti fal felől – a környező házak tűzfalai voltak ott – hangos fegyverropogás hallatszik. Egyes lövések, majd néhány géppisztolysorozat! Csattannak a lövések, visszhangzik a zárt udvarunkon! [...] Mondtam, mit láttam! Mindenki sietett gyorsan vissza a helyére. Aztán már sehol se lőttek, ez volt az utolsó lövés, amit hallottam.”³⁰

Egészen megdöbbentő, hogy erről, a fenti visszaemlékezés alapján igen csak jelentős momentumról nemcsak hogy egyetlen élő szemtanú sem számolt be ilyen részletességgel, de az is különösen meghökkentő, hogy más forrásokban sem találunk erre vonatkozó információkat. Mindenesetre, még ha a harcok intenzitásával kapcsolatban lehetnek is túlzások, a visszaemlékezés számos olyan elemet tartalmaz, amely a helyszínt ismerve egyrészt reális, másrészt egyéb forrásokban is előkerülnek (például: dátum egyezése, a német katona említése,³¹ az OTI-házak és a fabódék említése), ezáltal erősítik a hitelességét.

Az akkor nyolcéves László Verának sincsenek emlékei a harcokról, ugyanakkor a német harckocsikra és a lakásukat ért lövésekre jól emlékszik: „Egy másik emlék, hogy bejöttek a házba és mindenkinek le kellett menni a sátrak közé. A sátrak merőlegesen voltak elhelyezve és a két szélén két nagy német tank volt. Ilyen tigristankok. Egyik az egyik, a másik a másik oldalon. Betettek egy ilyen kis asztalt, ott leült valaki, és kérte, hogy mindenki, akin ékszerek vannak, adja be. [...] De aztán emlékszem, a nagypapámat, és a nagybácsimat, ezt a Dezsó bácsit nagyon megverték.”³²

NÉPSZÍNHÁZ UTCA 59. – A POGROM HELYSZÍNE

A Népszínház utca és a Teleki tér találkozásánál lévő csillagos házban történt az a leszámolás október 16-án, amelyről szinte az összes interjúalanyunk hallott valamilyen formában, ráadásul többen személyesen is átérték az eseményeket: több házból – például a szemközti 46. számúból is – leterelték az embereket az utcára, majd a Népszínház utca 59. felnőtt férfi lakóit – szám szerint összesen 21 főt – és egy idős hölgyet kivégezték a helyszínen. Az áldozatoknak a szemközti, Népszínház utca 46. szám alatti ház falára 1998-ban kitett kőtábla állít emléket. A visszaemlékezők szerint a pogrommal egy időben, illetve annak részeként megjelent egy Tigris is, amely nemcsak a Népszínház utca 59., de a 46.

30 GUTH Zoltán: *Gyermekkorom és ifjúságom az 1930–1940-es évek Magyarországon*, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár [a továbbiakban: HM HIM HL], Kéziratok, tanulmányok gyűjteménye, 4036., 260–261.

31 A gyilkosságra vonatkozóan nem áll rendelkezésre bizonyíték.

32 Interjú László Verával, 2013, leirat, A 20. század hangja, 1.

felső emeleteibe is belelőtt. Érdeemes egy kicsit részletesebben is írni erről a helyszínről.

Miközben az utóbb említett házban semmilyen probléma nem merült fel, itt valamiért elszabadult a pokol. A házban lakó Jakab Endre – az általunk ismert egyetlen szemtanú – még látta, ahogy az egyik férfit fejbe lövik a ház udvarán, ő végül kirohant a ház kapuján és átment a Népszínház utca 46-ba. Állítása szerint a házból való kiterelést követően a házmesterparancsnok kilőtt az ablakból a levegőbe, kiprovokálva ezzel a megtorló akciót: „A légoltalmi parancsnok [...] a harmadik emeletről kilőtt egy pisztollyal az ablakon. És akkor elkezdtek ordítani ezek a nyilasok, hogy »ki lőtt ki?« Hát senki sem tudta, hogy ki lőtt ki. És ennek ürügyén kezdtek el ölni a férfiakat”³³ – köztük a szemtanú édesapját is. „Tizenöt éves voltam, mikor ez történt. Itt laktunk a második emeleti lakásban. [...] Berontottak ide a nyilasok és kitereltek minket az utcára. Láttam, ahogy a nyilasok egymás után lövik le az embereket. Utána feltartott kézzel vittek el bennünket a Tattersallba. [...] Este a rendőrség visszahozott minket a lakásba, a házhoz. Nem volt már egy hulla sem az utcán, de egy hatalmas vértócsa volt a kapu előtt.”³⁴

Kisgyerekként ebben a házban lakott Yossi Ben-Nun is, akinek Jakab Endréhez hasonló emlékei vannak az eseményről: „A proklamáció idején kezdtek kiszedni az embereket a csillagos házakból, az utca elejétől. Hirtelen a házunkig jutottak, borzasztó üvöltözés, lövések a levegőbe. Vagy betörték, vagy berántották a kaput. Óriási üvöltözés volt, kezdtek lemenni az emeletekről családok. Fiatalemberek alig voltak ottan, mert mindenki munkaszolgálatos volt. Az idősebbek és a gyerekek kezdtek lemenni a lépcsőn és ott torlódás volt. Én, mint gyerek, valahogy rém gyorsan lekerültem, és nem tudom, miért, de elveszítettem az édesanyámat és a testvéreimet. Egy perc alatt lent voltam a kapunál. Kimegyek a kapun, várni akartam, de ott volt egy rendőr, aki azoknak, akik kijutottunk, mutatja a 46-os kaput, ami már üres volt. Ki volt ürítve, onnan már elvitték az embereket. Odamentünk, ő utánunk jött és becsukta a kaput. Voltunk 20-25-en a zárt kapu mögött, és tovább halljuk a zajt, a lövéseket. Ami történt, azt nem láttam. Mindjárt azután, ahogy leállították a dolgot és azt mondták, hogy a nők és a kisgyerekek legyenek együtt, a fiúkat – miután kijöttek – lelőtték őket. Huszonkettőt. Mindenkit. A fiatalembereket, férfiakat. Azt mondták, hogy megtámadták őket, hogy ellenállók lőttek a nyilasokra, de nem hiszem.”³⁵

Kutas Péter személyesen nem volt tanúja az eseménynek, csak utólag szerzett róla tudomást. Az alábbi visszaemlékezés kronológiailag ugyan több szempontból is problémás a pogrom napja és az események sorrendje miatt (ezt később egy személyes találkozón maga is megerősítette), de a provokáció tényét alátámasztja: „1944. október 17-én a Népszínház utca 59. számú ház borzalmas pogrom színhelye volt. Házparancsnokunk, bizonyos Molnár, nem volt zsidó. Szolgálati fegyverével egy nappal korábban az ablakából lelőtt egy nyilast, majd bejelentette, hogy a zsidók tették. Korán reggel nyilasok és németek özönlöttek el a házat. Mindenkit kizavartak a lakásokból. [...] Huszonkét férfit gyűjtöttek össze a ház udvarán, aztán kivezették őket és egyesével mindegyiket tarkón lőtték [...] A nőket és a gyerekeket a Tattersallba terelték.”³⁶ Az *Új Élet* című zsidó hetilap már korábban említett cikkében Balázs József erre a helyszínrre is kitér: „A Népszínház-utca 46. számú házban egy ember már halott volt, kettő súlyosan megsebesült. A szemben lévő 59. számú házban rövid időn belül 21 vörös tetem feküdt az útesten. Patakokban folyt a vér. A Kun-utca sarkán egy rokkant zsidótestvér hullája feküdt.”³⁷

Az eseményekről az alábbi katonai visszaemlékezés is beszámol, amelyet egy tartalékos zászlós, F. Petrovics György írt őrnagyához 1947. január 10-én.

33 Interjú Jakab Endrével, 2013, A 20. század hangja, 06:40–07:12.

34 Első Pesti Egyetemi Rádió: Csillagos házak program 1944–2014, megemlékezés az OSA Archívum szervezésében, Budapest, 2014. június 21. <http://eper.elte.hu/mp3/konferencia_kerekasztal_megemlekezes/megemlekezesek/csillagos/csillagos_nepszinhas59.mp3>, 09:16–11:20.

35 Interjú Yossi Ben-Nunnal, II. rész, 2013, leirat, A 20. század hangja, 10–11.

36 KUTAS Péter: *Amikor vért könnyeztek a fellegek... Egy kisfiú emlékei a budapesti gettóból*, <<http://zacher.hu/cikkek/kutas-peter-amikor-vert-konnyeztek-a-fellegek>>.

37 BALÁZS: *I. m.*, 8.

Itt nincs konkrét utalás a házszámra, viszont az áldozatok létszámából következtethetünk a fent tárgyalt helyszínre: „Másnap [1944. október 16-án] a Népszínház utcába mentünk ki, de ott nem történt semmi részünkről, mert akkorra a Nemzeti Színház mellett állomásozó német Tigrisek elvégezték a szokott romboló munkájukat. Amikor mi bementünk, harcoksiágyúkkal kilőtt felső emeleti lakásokat és tetőket láttunk és az utca vége felé a jobboldali járdán kb. 25-30 zsidó férfinak a hulláját, amit a németek előtte géppuskáztak le. A mi alakulataink megérkezte után már csak egy pár lövés történt, de nem lehetett megállapítani, hogy honnét jön és kárt sem tett senkiben, így harc nem fejlődött ki.”³⁸

Visszatérve a Jakab Endrével készült interjúra, a beszélgetés során többször is megerősítette, hogy a házba belelőtt egy német tank, mégpedig azután, hogy kizavarták őket a házból. Ezt a jelenetet ő már a Népszínház utca 46-ból látta: „Odajött egy német tank és az belőtt a házba... a második, vagy harmadik emeletbe, pont a sarkot belötte... Ott volt egy tigris tank. Azt láttam, hogy belőtt a házba. Voltak ottan német katonák is... talán azok is lőttek. Valahol a Tisza Kálmán téren ott volt valami ellenállás, úgy hallottuk.”³⁹

Ahogy a fenti forrásokból is kiderül, sem élő szemtanúk, sem egyéb írásos források nem támasztják alá kétséget kizáróan azt a feltételezést, hogy a házból zsidók lőttek volna ki. Ezért a Népszínház utca 46. szám alatti ház falára kitett emléktábla nemcsak rossz helyen van, de a fő állítása is korrigálásra szorul. Jelenleg az utóbbi hipotézist tartom igazoltnak, dacára annak, hogy ez további kérdéseket is felvet, valamint ennek az egy-két órás időszaknak a kronológiájával kapcsolatban továbbra is vannak sűrű foltok.

NÉPSZÍNHÁZ UTCA 31. – AZ ELLENÁLLÁS HELYE

A Teleki tér és a Blaha Lujza tér között szinte pontosan félúton lévő Népszínház utca 31-ben – a II. János Pál pápa térrel szemben – valóban sor került egy komolyabb lövöldözésre, amelynek pontos háttéréről sajnos keveset tudunk. Jelenlegi információink alapján biztos, hogy nem volt provokáció, ugyanakkor sem megtorlásról, sem pogromról nincs tudomásunk. Említésre méltó szál egyébként, hogy a Népszínház utca 31. lakóit a Városi Színház (Erkel Színház) mellett, a Luther utcán keresztül hajtották át a Tattersallba, így számos visszalelkézőnek tudomása sem lehetett arról, hogy tőlük pár száz méterre, a Népszínház utca 59-ben mi történt.

A jelenleg ismert egyetlen élő szemtanú szerint a ház Nagyfuvaros utcai oldalára eső részén szökött munkaszolgálatosok, katonaszökevények és civilek lőttek ki az ablakból az arra járó nyilas járőrökre október 15-én. Bese János, az akkor 15 éves cipészinas a szemközti oldalon, nagyjából a mostani metrófeljáró helyén látta a fegyveres atrocitást, majd a Tigris tankok bevetését. Az alábbi szövegrész leírata annak a videóinterjúnak, amelyet az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeumának munkatársai készítettek vele 2014 őszén: „[19]44. október 15-én a nyilas puccsnál volt egy ház, ahol a Népszínház utca és a Bérkocsis utca összeérnek. Lenn volt a Nap mozi. Ott gyűltek össze szökött munkaszolgálatosok, katonaszökevények, bujkálók. Lövöldöztek az utcán haladó nyilasokra. Nos, a nyilasok mentek katonai segítségért, mert ugye kézi fegyverekkel egy épületnél nem boldogultak volna. Akkor megjelent egy német harcoksi és ezzel tudták... Hogy ez hány óra hosszáig tartott, vagy meddig, azt meg nem mondok. Én ezt a Tisza Kálmán [ma II. János Pál Pápa] térről láttam. A főnökömtől vittem el valamelyik kuncaftom cipőjét. Ugye nem tudtam továbbmenni, mert ott folyt a lövöldözés. Aztán csak szétlőtték a mozibejáratot és kiizzélték őket sorra. [...] Ha jól emlékszem, tarkóra tett kézzel vagy feltartott kézzel. [...] – Láttá, ahogy a nyilasok lövik a házat? – Igen. Ha az egyik megjelent

**szökött munkaszolgálatosok,
katonaszökevények és civilek
lőttek ki az ablakból az arra
járó nyilas járőrökre**

38 F. Petrovics György levele Nagy Miklós őrnagynak, HM HIM HL, VII. 233. Kéziratok, tanulmányok gyűjteménye, 3964., 20.

39 Interjú Jakab Endrével, 2013, A 20. század hangja, 48:52–49:50.

az ablaknál kifelé lőni, a másik fedezékben volt. Csak miután ezzel nem boldogultak, nem mentek semmire, kellett a német harckocsi. [...] Kiabálás nem volt, mindenki csak a töltéssel és a lövéssel volt elfoglalva. [...] Vegyes társaság volt. [...] Voltak benne munkaszolgálatosok, katonaszökevények, és olyan civilek is, akik egyszerűen csak utálták a nyilasokat. Valami ellenálló mag is lehetett, de ezt ugye csak utólag gondolja az ember. Akkor nem megy oda az ember, hogy »Te ellenálló vagy? Te zsidó vagy?« [...] – Mi történt ezekkel a lázadókkal? – Elvezették őket. Szerencsére akkor még nem működtek úgy, mint később... hogy a helyszínen agyonlövök [...] vagy felkoncolják őket. Úgyhogy ez a társaság ilyen értelemben kapott haladékat, mert nem koncolták fel őket a helyszínen. [...] – Mennyien lehettek benn? – Hozzávetőleg húszan-harmincan... – És hány nyilas volt kinn? – Hú, azt meg nem mondom. Nem voltak annyira sokan. Ott a harckocsi döntötte el, meg a német legénység.⁴⁰

Az interjúból egyébként az is kiderül, hogy a tank belelőtt a ház kapujába. A német tankok jelenlétéhez és bevetéséhez kapcsolódik Pelle János 2016-ban megjelent írása is, amely Számvéber Norbert hadtörténész korábban már nyilvánosságra hozott forrásanyagára támaszkodik: a már részletezett Teleki téri atrocitások mellett olyan levéltári forrásokra is rátalált, amelyek német Tigris tankok – konkrétan az 503. nehézpáncélos-osztály – környékbeli bevetését feltételezik. Az említett harckocsik október 17-én dél körül a Józsefvárosi pályaudvar felé mentek, ahol délután megkezdődött a vasúti berakodásuk. Ezeket a harckocsikat az Alföldre szállították, ahol október 6. óta komoly páncéloscsata folyt.⁴¹

Az alábbi beszámoló is arról tanúskodik, hogy mialatt a Népszínház utca 31. számú ház lakói a Tattersallban voltak, addig német harckocsik lövéseket eresztettek a házba: „Ugyancsak október 15-én, a proklamáció napján, több német tank érkezik a Népszínház utcai ház elé, ahonnan állítólag kilöttek... Kikergetnek a házból mindenkit, és a »Tattersallba« hajtanak bennünket. [...] amikor hazaengednek, szétlőve találjuk a Népszínház utcai házat.⁴²

Egy másik szemtanú, aki ugyancsak kislánycént szintén ebben a csillagos házban volt a proklamáció idején, csak homályosan emlékezett a történetekre, ugyanakkor beszámolt a kevésbé ismert Braun Soma-féle baloldali ellenálló csoport jelenlétéről, amelynek tevékenységében interjúalanyunk nevelőapja, Karczag István is részt vett. A hat-nyolc fős csoportosulás a második emeleten röplapokat terjesztett, de október közepén lebuktak, ezért az SS-csapatok október 15-én razziáztak a házban: „A Szálasi hatalomra kerülése napján, illetve három nap múlva a házban volt egy kis ellenállási csoport. Én úgy tudtam, hogy Braun Soma szociáldemokrata politikus tanítványai vettek részt és többek között az én nevelőapám, Karczag István is. Egy szép nap fölhozott egy csomó röplapot. Fogalmam nem volt arról, hogy ezek a röplapok mit tartalmaznak, csak láttam, hogy beteszi a szekrénybe. A nyilasoknak vagy a Gestapónak tudomására jutott ez az ellenállás, és Szálasi hatalomra jutása után olyan 5-6 nappal egyszer csak bevágták a kaput, aki csak átélte, az tudja. [...] mi a negyedik emeleten laktunk. Az ajtókat berúgták és bezúdultak a lakásba. A mai napig nem tudom, hogy honnan jött az a sejtésem, hogy a röplapoktól kellene megszabadulni, de amikor a harmadik emeleten voltak, megfogtam a röplapokat, és a mi kis cselédszobánk a lichthofra nézett, és úgy ahogy volt, kidobtam az összeset.⁴³ Bár a fenti hölgyre (akkor kislánynya) nem emlékezett az interjúalanyunk, a kilövés ténye végül eszébe jutott: „A nevelőapám mondta, hogy valaki kilőtt a házból. Nem be, hanem ki, most én is emlékszem.⁴⁴

Teljes, minden kétséget kizáró magyarázatunk jelenleg nincs azzal kapcsolatban, hogy az ellenállók milyen módon juthattak fegyverhez, ezért ez a szál a jövőben még tisztázásra szorul. Ahogy arról sincsen még teljesen megbízható forrásunk, hogy pontosan kik lehettek résztvevők és mi lett a további sorsuk.

40 United States Holocaust Memorial Museum Collection, Perpetrators, Collaborators, and Witnesses: The Jeff and Toby Herr Testimony Initiative, Interjú Bese Jánossal, RG-50.670*0081., 2011.288.81., <<http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn87880>>, 50:09–59:58.

41 PELLE János: *Józsefváros zsidó múltja*, Valóság 2016/2., 72–94.

42 RÁCZ Éva: *Tizenkét évesen = Sós kávé – Elmeséletlen női történetek*, szerk. Pécsi Katalin, Novella, Budapest, 2007, 51–53.

43 Interjú Bruck Lászlóné Herczog Máriával, 2013, leirat, A 20. század hangja, 2.

44 Uo., 7.

ÖSSZEGRZÉS

Az egymásnak ugyan több helyen is ellentmondó írásos és a szóbeli emlékek alapján megállapíthatjuk, hogy sor került egy gerillaszerű, spontán fegyveres ellenállásra a Népszínház utca és a Teleki tér környékén. Azt szinte biztosra vehetjük, hogy a Népszínház utca 31-ben, illetve az épület másik oldalán, a Nagyfuvaros utca 1. szám alatt sor került lövöldözésre. Ebből viszont az is következik, hogy a „Kis-Varsó” néven aposztrofált történet eddig hibásan csak a Népszínház utca 59. számú házzal volt azonosítva, több helyszínt is figyelmen kívül hagyva. Ebben a házban nem voltak zsidó ellenállók, viszont a nyilas hatalomátvételt követő első és egyik legsúlyosabb fővárosi pogromnak volt a helyszíne.

Az egyes házak különböző felújítási és renoválási munkálatait tartalmazó tervrajzaiból következtetni lehet az adott épületet érintő esetleges bombatámadásokra. Sajnos a Népszínház utca 59-ről megtalált legkorábbi terv 1970-ből való, míg a Népszínház utca 31-ről csak egy 1947-es helyszínrajz található, de újjáépítésnek nincsen nyoma. Ezzel szemben a Népszínház utca 46. negyedik emeleténél, illetve tetőterénél a „bombasérülések helyén az eredeti állapot helyreállításáról” már 1945-ben rendelkeztek. A Kun utca 12. harmadik és negyedik emeletén lévő „romlakások helyreállításáról” 1947-ből, a Teleki tér 4. második és harmadik emeletén lévő lakások”, illetve a „romos bérház részbeni helyreállításáról” ugyancsak vannak tervtári dokumentumok 1950-ből a Budapesti Fővárosi Levéltárban. Hogy pontosan mi okozhatta a sérüléseket az utóbbi két helyszínen, arról a rajzok nem szólnak, és ezek alapján nem is feltétlenül érdemes messzemenő következtetéseket levonnunk.

A szöveg végére érve az olvasóban felmerülhet a kérdés: volt-e értelme ezt a cikket végigolvasni, hiszen nem derült fény olyan eseményre, amely érdemben átalakítaná a háborúval kapcsolatos eddigi tudásunkat. Akik így gondolják, bizonyára nem tévednek nagyot, mégis van két válaszom számukra. Az egyik inkább morális, a másik ismeretelméleti oldalról közelít. Mivel a *soá* kapcsán a magyar zsidók szempontjából az áldozati perspektíva jelenti a meghatározó és domináns diskurzust, tartozunk magunknak annyival, hogy minden olyan releváns emléket és momentumot megőrizzünk és nyilvánosságra hozunk, amely az ellenállásról, az ehhez kapcsolódó személyes bátorságról és végsősoron emberi életek megmentéséről szól. Továbbá bízunk abban, hogy a fenti visszaemlékezések bemutatásával hozzájárulunk a főváros egyik homályba vesző, fontos momentumának a megőrzéséhez. Az egymásnak sokszor ellentmondó források egyébként kiválóan illusztrálják azt is, hogy a nagy történelmi kataklizmák és fordulópontok milyen módon csapódnak le és jelennek meg akár csak egy-egy utcaszakasz és ház életében.

Háborúban minden barátságról és szerelemről kiderül, hogy az valójában mennyit is ér. A jelentős dolgok ilyenkor mindig visszanyerik igazi súlyukat, a sarkos ügyek pedig az élüket. Időről-időre fellázad a múlt és utat tör magának az emlékezet. A pillanat, amikor a markoló lapátja megakad a bombán, a szem pedig a golyószóró ütötte házfalon. Néha kérdezni sem kell, elég csak az alázat. ■

minden olyan releváns emléket és momentumot megőrizzünk, amely az ellenállásról, az ehhez kapcsolódó személyes bátorságról szól ”